

УДК 27-472-053.2(477.53-25)

© Фазан В. В., Шафрановський В.Ю. 2020 р.

<http://orcid.org/0000-0002-9823-3704>

<http://orcid.org/0000-0003-3938-0453>

<https://doi.org/10.34142/23128046.2020.49.11>

В. В. Фазан
В. Ю. Шафрановський

ДІЯЛЬНІСТЬ ЦЕРКОВНО-ПАРАФІЯЛЬНИХ ШКІЛ ПОЛТАВИ ЩОДО ВИХОВАННЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ УЧНІВ

Духовенство і церква в цілому завжди відігравали важливу роль в українському суспільстві. Одним із важливих напрямів просвітницької роботи православного духовенства було навчання і виховання дітей. Складно переоцінити внесок церкви у виховання толерантності молодого покоління. Навчальні заклади функціонували при монастирях і церквах на всій території України. Діяльність церковно-парафіяльних (церковно-приходських) шкіл православних монастирів та церков України, як найбільш поширених духовно-релігійних та освітніх осередків, зробили вагомий внесок у навчання, виховання і просвітництво дітей і народу в цілому. Свого особливого розквіту і значимості у системі освіти досліджувані питання зазнали в ХІХ столітті, що зумовлено початком духовного піднесення в країні, реформуванням духовно-монастирської освіти (видано Статуту 1808 р., 1810 р., 1814 р., створено «Нарис правил духовних училищ», 1810 р.), активним розвитком церковно-парафіяльних навчальних закладів, зростанням інтересу до духовності і вивчення богослов'я, появою теоретико-методологічної бази. Слід зазначити, що духовенство було і носієм, і проповідником як патріотизму, так і толерантного ставлення до особистості. Так, із різних губерній України надходили повідомлення про бажання духовенства і віруючих запровадити викладання українською мовою у церковнопарафіяльних школах та духовних семінаріях У статті схарактеризовано діяльність церковно-парафіяльних шкіл міста Полтави, їх особливості, графік роботи та специфіка організації навчально-виховного процесу щодо виховання в учнів толерантного ставлення. Акцентовано увагу на тому, що в Полтавській губернії функціонувало від 190 до 961 шкіл, зокрема у місті Полтава 9. Дані навчальні заклади слугували місцем отримання базової освіти для дітей нижчих верств населення, переважно селян. Головними дисциплінами були: Закон Божий, церковнослов'янське читання, церковні співи, церковна історія, арифметика, російська мова, вітчизняна історія, географія, геометричне креслення і малювання, дидактика, основи гігієни, чистописання. Вчителями церковно-парафіяльних шкіл були переважно священики, семінаристи, інколи грамотні селяни.

Ключові слова: церковно-парафіяльні школи, освіта, церква, Полтава, толерантність.

Fazan V. M., Shafranovskiy V. V. The Activities on Formation of Pupils' Tolerance in Church-Parish Schools in Poltava. The clergy and the church as a whole have always played an important role in Ukrainian society. One of the important areas of educational work of the Orthodox clergy was the education and upbringing of children. It is difficult to overestimate the church's contribution to the development and activities of education. Educational institutions functioned at monasteries and churches throughout Ukraine. The article deals with the activity of church-parish schools in the city of Poltava, their features, work schedule and features of the educational process. Emphasis is placed on the peculiarities of the organization of the educational process. The church played an important role in spreading education among the common people. One of the main centers of this activity were church and parish schools. In them, children could gain basic knowledge in basic disciplines. Under the administration of the Poltava diocese at different times there were from 190 (1887) to 961 (1916) schools, 9 of which in the city of Poltava. Church-parish schools operated under the parish churches and were under the control of the Poltava diocese. The teachers of church and parish schools were mostly priests, deacons, seminarians, and sometimes literate peasants. There were 9 church-parish schools in Poltava: the Men's single-class parish school at the Poltava Exaltation of the Cross Monastery, the First Church-Parish Women's School at the Trinity Church and the Second Church-Parish School for Boys at the same church, Sohorod, Women's church-parish school at the Church of the Intercession in Pavlenky, Church-parish school for boys at the Transfiguration Church, Church-parish railway school, Women's church-parish school at the Nikolaev church. Church-parish schools became a defining part of primary education in the XIX - early centuries. It is here that children could gain basic knowledge and skills in a short time and on a relatively free basis. Poltava province and, in particular, Poltava had a sufficient number of primary schools and these schools contributed to the literacy of the population, met its spiritual needs, provided solutions to general and religious-educational tasks.

Keywords: church-parish schools, education, church, Poltava, tolerance.

Вступ. Установлено, що сучасне розуміння толерантності як відмови від того, щоб вносити певні обмеження, забороняти та вимагати, тоді як така можливість існує, починає застосовуватися в XVI столітті, насамперед, у сфері релігії та активно розвиватися в XIX столітті. Це проявилось у тому, що державою було надано дозвіл релігійним дисидентам сповідувати свою релігію. Церква відігравала важливу роль як у поширенні освіти серед простого народу, так і у вихованні толерантності у молодого покоління. Одними з основних осередків зазначеної діяльності були церковно-парафіяльні школи, які надавали дітям базові знання з основних дисциплін і виховували в них толерантність та

терпимість. Під управлінням Полтавської єпархії у різні часи функціонувало від 190 (1887 рік) до 961 (1916 рік) шкіл, 9 з яких було розташовано в місті Полтава.

Мета та завдання. *Метою статті є аналіз діяльності церковно-парафіяльних шкіл Полтави щодо виховання толерантного ставлення у школярів.*

Методи дослідження. У процесі дослідження використано комплекс методів, а саме: загальнонаукові методи (історико-педагогічний аналіз, синтез, узагальнення, порівняння), історико-структурний та історико-генезисний методи, що дали змогу схарактеризувати зміст діяльності церковно-парафіяльних шкіл міста Полтави у досліджуваному напрямі.

Результати. Вивчення та узагальнення науково-педагогічних джерел свідчить про те, що церковно-парафіяльні школи існували при церковних парафіях та перебували під пильним контролем Полтавської єпархії.

Матеріальне оснащення шкіл було дуже слабким, більшість серед них не мали повноцінного приміщення. Єпархія виділяла досить невеликі кошти – 250 карб. на школу та 7 карб. на учня (1895 р.).

Число учнів у школі було в середньому 29-35 осіб. Навчалися переважно діти нижчих верств населення, в основному – селян. Хлопці та дівчата навчалися разом і окремо. До основних дисциплін, які викладалися в церковно-парафіяльних школах Полтави, належали: Закон Божий, читання церковнослов'янських книг, співи, історія, як церковнослов'янська, так і вітчизняна, арифметика, російська мова, географія, креслення, малювання, дидактика, основи гігієни, чистописання. До предметів, що також вивчалися в зазначених школах, можна віднести і столярну, теслярську, ковальську справу для хлопців та рукоділля для дівчат. Школярі залучалися і до виконання церковних обрядів. Поведінка вихованців церковно-парафіяльних шкіл була набагато кращою, ніж у інших освітніх закладах. При кожній школі існували невеликі хори. Авторитет учителя та школи визначався тим, як діти вміють співати протягом церковної служби (*Osvita na Poltavshchyni v kintsii XIX – na rochatku XX stolittya*, 2013).

Навчання в церковно-парафіяльних школах здійснювали священники, семінаристи та грамотні селяни.

У Полтаві, як свідчить дослідження І. Петренко, функціонувало 9 церковно-парафіяльних шкіл, а саме: чоловіча однокласна церковно-парафіяльна школа, яка існувала при Полтавському Хрестовоздвиженському монастирі, перша церковно-парафіяльна жіноча школа, що функціонувала при Троїцькій церкві та друга церковно-парафіяльна школа для хлопчиків при цій же церкві, Соборно-Богородична церковно-парафіяльна жіноча школа, жіноча церковно-парафіяльна школа, що була відкрита при Покровській церкві на Павленках, церковно-парафіяльна школа виключно для хлопчиків, котра існувала при Преображенському храмі, церковно-парафіяльна залізнична

Хрестовоздвиженський монастир

школа, жіноча церковно-парафіяльна школа, що була утворена при Миколаївській церкві (Petrenko, 2004).

У ХІХ столітті при Сампсоніївській церкві (1875 р.), котра була підпорядкована Полтавському

Хрестовоздвиженському монастирю, було створено невелику

за кількістю учнів школу для хлопчиків, існування якої фінансував таємний радник Й. Судієнко. Обов'язки вчителя в цій школі виконував ієромонах Харитон Карпиленський. Так, у 1888 році в зазначеній школі навчалося уже понад 30 учнів. Необхідно також наголосити на тому, що певну допомогу школі надав і єпископ Полтавський Іларіон. Зокрема, на його власні кошти було побудовано нове приміщення, яке могло вміщувати 50 учнів. У зазначеній школі, крім обов'язкових предметів, школярі вивчали садівництво, городництво, палітурну справу, бджільництво.

При школі існував город, сад, була пасіка. Усе це свідчить про інтерес як учнів, так і вчителів до прикладних предметів. Ці знання були в нагоді школярам у повсякденному житті й домашньому господарстві. Учні разом з учителями заклали сади, створили паркові зони, висаджували квіти, наприклад, на полі Полтавської битви. Учні школи знайомились із ремеслом столяра, тесляра, чоботаря. Хлопці церковно-парафіяльної школи щорічно проводили висадку дерев на пустирях, вулицях та майданах.

Отже, церковно-парафіяльні школи сприяли виробленню в учнів трудових, сільськогосподарських навичок, вихованню любові до оточуючої природи, рідної землі, терпимості. Доцільно звернути увагу і на те, що працювати на городі, в полі чи садочку, було для учнів звичайною справою. Більшість школярів були вихідцями із селян. Достатньо часто вони були талановитими в музиці, співах та живописі (Petrenko, 2014) .

У 1899 році при активній участі та підтримці єпископа та монастиря на землі, яку подарувала купецька донька М. Прохорова, було засновано трикласну вчительську школу, котра займалася підготовкою вчителів для церковно-парафіяльних шкіл (Zhuk, 1997).

9 жовтня 1894 р. у будинку, заснованому на кошти спадкового почесного громадянина І. Котельникова, при Полтавському Хрестовоздвиженському монастирі була відкрита чоловіча однокласна церковно-парафіяльна школа. Будівництво будинку обійшлося в 3500 карб. Школа знаходилась під заступництвом Государя імператора Миколи 1-го.

Покровська церква

коронації Імператора Миколи Олександровича та Імператриці Олександри Федорівни. Друга церковно-парафіяльна школа для хлопчиків при цій же церкві була відкрита 14 вересня 1897 року (Petrenko, 2008).

Соборно-Богородична церковно-парафіяльна жіноча школа була відкрита 15 листопада 1894 року. Її відкриття було присвячене 50-ти річному ювілею служіння в священному сані єпископа Іларіона.

Жіноча церковно-парафіяльна школа, яка функціонувала при Покровській церкві на Павленках, була відкрита 10 жовтня 1896 року. Фінансувалася вона міською управою та училищною радою (Poltavskye eparkhialnye vedomosti, 1886). Пізніше при вказаній церкві було відкрито ще одну чоловічу церковно-парафіяльну школу, в якій, вірогідно, початкову освіту здобув видатний політичний діяч С. Петлюра.

Церковно-парафіяльна школа для хлопчиків, яка існувала при

Преображенська церква

Преоображенській церкві, була заснована 10 лютого 1891 року.

У Полтаві при Різдвяно-Богородицькій церкві також було започатковано церковно-парафіяльну залізничну школу. Її відкриття ініціювало керівництво залізниці, яке зазначену школу і фінансувало. Навчатися в школі було дозволено і дітям парафіян,

котрі не працювали на залізниці. Школярам із незаможних сімей дозволялося навчатися безкоштовно, а заможним – за доступну плату – від 50 до 65 копійок

за місяць. Школа була розташована в арендованому приміщенні і користувалася авторитетом серед парафіян. В ній навчалися тільки хлопчики, дівчатам не дозволялося навчатися взагалі (Poltavskye eparkhialnye vedomosty, 1897).

Жіноча церковно-парафіяльна школа, що працювала при Миколаївській церкві, була відкрита 30 листопада 1891 року завдяки старанням і турботам колишнього церковного старости, почесного громадянина І. Марусова. Вона знаходилась у церковному будинку, побудованому на пожертвування прихожан та інших осіб. Вартість споруди з усім класним приладдям складала 1875 карб. 78 коп. (Buchnevych, 1902).

Виховання толерантності в учнів церковно-парафіяльних шкіл відбувалося завдяки наданій можливості «навчатися разом жити, існувати у колективі», шляхом участі дітей у колективних справах, через опанування ними певним переліком дисциплін загальноосвітнього характеру.

Обговорення. Складно переоцінити роль церкви у становленні освіти взагалі та виховання в учнів толерантного ставлення один до одного зокрема.

У окремі періоди історії України заклади, якими опікувалася церква, надавали початкову освіту майже 80% населення. Враховуючи багатий досвід православної церкви в духовно-моральному вихованні населення, а також її роль у розвитку народної освіти, правильна оцінка виховного потенціалу православної церкви допоможе вирішити питання, які існують сьогодні, а також виявити інші напрями співпраці церкви і державних інститутів.

Висновки. Таким чином, у XIX столітті церковно-парафіяльні школи стали вагомим частинкою освіти взагалі та виховання в учнів толерантності, зокрема. Зазначені школи успішно доводили на практиці, що діти різного походження і національностей можуть спокійно уживатися і спільно навчатися. Саме тут діти могли отримати базові знання і навички за короткий термін і на безкоштовній основі. Полтавська губернія і, зокрема, Полтава мала достатню кількість навчальних закладів початкової ланки, які сприяли підвищенню грамотності серед населення, задовольняли його духовні потреби, забезпечували розв'язання як загальноосвітніх, так і виховних завдань.

У перспективі розвитку даної тематики можна дослідити проблему релігійної освіти в Україні на різних історичних етапах та визначити її значимість у житті та розвитку суспільства.

ЛІТЕРАТУРА:

- Бучневич В. Е. Записки о Полтаве и ее памятниках. 2-е изд. исправл. и дополн. Полтава. 1902 г. С. 211-214
- Жук В. Н. Полтавський Хрестовоздвиженський монастир і пов'язані з ним важливі історичні події. Полтава : АСМІ, 1997. С. 21-24.
- Освіта на Полтавщині в кінці XIX – на початку XX століття [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://poltavahistory.inf.ua/history9_1u.html

- Петренко І. М. Становлення та розвиток церковно-парафіяльних шкіл на Полтавщині (друга половина XIX – початок XX століття). *Історична пам'ять*. наук. зб. № 1. Полтава, 2004. С. 107-117.
- Петренко І. М. Формування трудових навичок і сільськогосподарських знань в учнів церковно-парафіяльних шкіл Лівобережних українських губерній у другій половині XIX – на початку XX століття. *Гілея: науковий вісник*. 2014. Вип. 84. С. 56-60
- Петренко І. М. Церковно-парафіяльні школи Лівобережної України в системі освітньої політики уряду Російської імперії (1884–1917 рр.). Полтава: РВВ ПУСКУ, 2008. 161 с.
- Полтавские епархиальные ведомости. Часть неофициальная. 1886. № 14. С. 570-574
- Полтавские епархиальные ведомости. Часть неофициальная. 1897. № 1. С. 22.

REFERENCES:

- Buchnevych, V. E. (1902). Zapiski o Poltave i ee pamyatnikakh. 2-e izd. ispravl. i dopoln [Notes about Poltava and its monuments]. Poltava. P. 323 (in Russian)
- Osvita na Poltavshchyni v kintsi XIX – na pochatku XX stolittya (n. d.). [Education in Poltava region in the late XIX – early XX century]. Retrieved from: http://poltavahistory.inf.ua/history9_1u.html (in Uranian)
- Petrenko, I. M. (2004). Stanovlennya ta rozvytok tserkovno-parafiyalnykh shkil na Poltavshchyni (druha polovyna XIX – na pochatku XX stolittya) [Formation and development of church-parish schools in Poltava region (second half of the XIX-beginning of the XX century)]. *Istorychna pamiat*. Nauk. zb. № 1. Poltava, P. 107-117. (in Uranian)
- Petrenko, I. M. (2008). Tserkovno-parafiialni shkoly Livoberezhnoi Ukrainy v systemi osvitnoyi polityky uriadu Rosiiskoyi imperiyi (1884–1917) [Church-parish schools of the Left Bank of Ukraine in the system of educational policy of the government of the Russian Empire (1884–1917)]. Poltava: RVV PUSKU, 161 p. (in Uranian).
- Petrenko, I. M. (2014). Formuvannia trudovikh navychok i silskohospodarskykh znan v uchniv tserkovno-parafiialnykh shkil Livoberezhnykh ukrainskykh gubernii v drugii polovyni XIX – na pochatku XX stolittia. [Formation of labor skills and agricultural knowledge in students of church-parish schools of the left-bank Ukrainian provinces in the second half of the XIX – early XX centuries]. *Hileia: naukovyi visnyk*. Vyp. 84. P. 56-60 (in Uranian)
- Poltavskie eparkhialnye vedomosti. (1886). Chast neofitsialnaya. [Poltava Diocesan Gazette]. № 14. (in Russian).
- Poltavskie eparkhialnye vedomosti. (1897). Chast neofitsialnaya. [Poltava Diocesan Gazette]. № 1. (in Russian).
- Zhuk, V. N. (1997). Poltavskiyi Khrestovozdvyzhenskiy monastyr i povyazani z nym vazhlyvi istorychni podii [Poltava Exaltation of the Cross Monastery and related important historical events]. Poltava: ASMI, P. 21-24. (in Uranian)

Інформація про авторів:

Фазан Василь Васильович:

ORCID: 0000-0002-9823-3704; доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри загальної педагогіки та андрагогіки, Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г.Короленка, вул. Остроградського, 2, Полтава, Україна, 36000

e-mail: Fazanvv@gmail.com

Information about the authors:

Fazan Vasyl Vasylovych:

ORCID: 0000-0002-9823-3704; doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor of the Department of General Pedagogy and Andragogy, V. G. Korolenko Poltava National Pedagogical University, Ostrohradskoho Street, 2, Poltava, Ukraine, 36000

e-mail: Fazanvv@gmail.com

Шафрановський Віталій Юрійович:
ORCID: 0000-0003-3938-0453; аспірант кафедри загальної педагогіки та андрагогіки, Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г.Короленка, вул. Остроградського, 2, Полтава, Україна, 36000

e-mail: shafranovskiy@ukr.net

Shafranovskiy Vitaliy Yuriiovych:
ORCID: 0000-0003-3938-0453; postgraduate student of the Department of General Pedagogy and Andragogy, V. G. Korolenko Poltava National Pedagogical University, Ostrohradskoho Street, 2, Poltava, Ukraine, 36000

e-mail: shafranovskiy@ukr.net

Цитуйте цю статтю як: Фазан В.В., Шафрановський В.Ю. Діяльність церковно-парафіяльних шкіл Полтави щодо виховання толерантності учнів. *Теорія та методика навчання та виховання*. 2020. № 49. С. 128–135.

DOI: <https://doi.org/10.34142/23128046.2020.49.11>

Дата надходження статті до редакції: 21.10.2020 р.

Стаття прийнята до друку: 4.11.2020 р.